

An Analysis of the Components of National Identity in the Novel *A Mask, the Color of the Sky* by Basim Khandaqji

Ahmad Lamei Giv ^{1✉}, Fatemeh Zarei ²

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, University of Birjand, Birjand, Iran. E-mail: Ahmad.lamei2@birjand.ac.ir
2. Master's Student in Arabic Literature, Department of Arabic Language and Literature, Birjand University, Birjand, Iran. E-mail: fatemeh.zarei01@birjand.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	The issue of national identity, particularly in occupied societies such as Palestine, represents one of the most complicated cultural challenges of the contemporary era. Continuing efforts to undermine the constituent elements of Palestinian identity have transformed the novel into an important arena for redefining and consolidating the foundations of national identity. In this context, <i>A Mask, the Color of the Sky</i> , the recent novel by the contemporary Palestinian writer Basim Khandaqji, through its representation of the lived reality of Palestinians, presents a suitable framework for examining the fundamental components of national identity and the crises ensuing therein. This study, using a descriptive-analytical approach, sought to identify which components of national identity are highlighted in this novel and to examine how the Palestinian identity crisis is reflected in its narrative. Accordingly, the study focused on five components, including language, religion, the individual, homeland, and history, as the primary analytical framework. The findings indicated that language, as a means of communication, reflects the internal conflicts of the characters through the tension between their mother tongue and foreign languages; religion, as a source of cultural cohesion, shows its role in either reinforcing or weakening national identity by the depiction of ideological conflicts and the spiritual crises experienced by different generations; at the individual level, the characters' confrontation with conflicting identities and existential pressures intensifies their personal identity crises, eventually contributing to a broader national identity crisis; the homeland, as the central axis of national belonging, occupies a fundamental position in preserving the cohesion of national identity by virtue of its historical and cultural significance; and finally, history functions, on the one hand, as an instrument of resistance and identity reclamation through exposing Zionist historical distortions, while, on the other hand, the characters' neglect of their national history further deepens the identity crisis.
Article history: Received 14 October 2025 Received in revised form 14 November 2025 Accepted 8 December 2025 Published online 8 December 2025	
Keywords: Basim Khandaqji, Identity Crisis, Palestine, <i>A Mask, the Color of the Sky</i> , National Identity.	

Cite this article: Lamei Giv, Ahmad, & Zarei, Fatemeh. (2026). An Analysis of the Components of National Identity in the Novel *A Mask, the Color of the Sky* by Basim Khandaqji. *Journal of Resistance Literature*, 18 (34), 189-206. <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25932.3087>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25932.3087>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

1- Introduction

The concept of identity serves not only as a means of individual differentiation and recognition but also forms the bedrock of social cohesion and continuity. Among the multifaceted dimensions of identity, national identity holds a preeminent position, since it functions as a comprehensive framework encompassing other levels of identity while fostering a sense of belonging and solidarity among members of a society. Nevertheless, national identity is a dynamic and evolving phenomenon that remains subject to continuous transformation and redefinition when confronted with political, cultural, and social developments. A stark illustration of this condition is observable within the context of Palestinian society, where cultural cleansing and demographic shifts, aimed at attenuating Palestinian identity and facilitating occupation, have precipitated a profound identity crisis. In such a milieu, Palestinian literature, particularly the novel, transcends its role as a mere instrument for representing historical suffering. It emerges as a vital arena for the reconstruction and consolidation of the components of national identity. In doing so, it plays a significant role in safeguarding and regenerating collective identity. The principal objective of the present study was to demonstrate how Palestinian literature has become an effective instrument for preserving national identity and amplifying the voice of resistance, a voice whose influence extends beyond the literary sphere to resonate throughout the social and cultural existence of the Palestinian nation.

2- Methodology

The present study adopted a descriptive-analytical method. Data were collected through library-based and documentary sources. In the first stage, pertinent information was extracted and classified through a meticulous process of note-taking from relevant materials. Subsequently, by employing content analysis and an in-depth examination of the collected texts, the components of national identity embedded within the novel's narrative structure were identified and elucidated. Ultimately, predicated on the conducted analyses, the findings were presented in a coherent, systematic, and well-substantiated manner.

3- Results

In Khandaqji's novel, language functions as a dual-edged instrument, representing both a means of survival and a threat to identity. *Nour*, the protagonist, undergoes a multilingual experience wherein the Hebrew language symbolizes domination, while Arabic embodies resistance and national identity. This linguistic dichotomy, coupled with the use of English as a medium of interaction with the outside world, effectively showcases identity-related tensions and illustrates how language can become a battleground for the imposition of identity or for resistance against such imposition.

Regarding the religious dimension, the novel delineates an identity that is simultaneously faith-centric and faith-averse, oscillating along a shifting spectrum that spans from belief to skepticism, tradition to modernity, and Islam to Christianity. This fluctuation is personified in the character of *Nour*, who, despite being a Muslim, devotes himself to studying and writing

about Mary Magdalene. Likewise, the generational divide represented in the narrative signifies a fracture and precariousness in religious identity amidst existential and political crises.

At the individual level, the characters exist in a state of perpetual tension, caught between allegiance to their roots and the imperative to adapt to the realities imposed by occupation. These internal conflicts are most conspicuously mirrored in the confrontation between *Nour* and *Or*, representing the clash between the authentic Palestinian identity and the imposed Israeli one. This conflict engulfs not only *Nour* but also successive generations of the novel's characters. From the defeated father to the Palestinian woman residing in Haifa, all are enmeshed in a seemingly futile endeavor to preserve or reclaim an identity eroded by occupation, exile, and suppression.

Perhaps the most crucial dimension of identity addressed by Khandaqji is the homeland. It is depicted not merely as a physical habitat but as the central axis of memory, history, faith, and resistance. *Nour* is portrayed not just as an individual who remains in his homeland but as the very embodiment of the indissoluble bond between the individual and their soil. In the narrative, Jerusalem and the Dome of the Rock emerge as symbols of homeland, faith, and existence, where death in their proximity is equated with a celestial rebirth. This perspective elevates the homeland from a mere geographical coordinate to a sacred and spiritual plane.

The component of history within the novel likewise functions not simply as a recitation of past events but as a critical tool for exposing Zionist distortions and deconstructing their fabricated narrative. In this context, history transforms into an arena of resistance, preventing the erasure of collective memory. Consequently, historical narrative assumes a dual function: it both reconstructs the authentic Palestinian identity and challenges the falsification of an alternative identity.

4- Conclusions

The findings demonstrated that language, as a means of communication, reflects the characters' internal conflicts through the contention between their mother tongue and foreign languages. Religion, as a source of cultural cohesion, reveals its capacity to either fortify or undermine national identity through the portrayal of ideological conflicts and the spiritual crises experienced by different generations. In the individual sphere, the characters' confrontation with conflicting identities and existential pressures precipitates a crisis of personal identity, which in turn contributes to the broader crisis of national identity. The homeland, as the core tenet of national belonging and laden with historical and cultural significance, occupies a fundamental position in preserving the integrity of national identity. Finally, the component of history serves a dual purpose in the novel: it facilitates the reconstruction of authentic Palestinian identity while actively resisting the efforts to falsify it.

واکاوی مؤلفه‌های هویت ملی در رمان «قناع بلون السماء» اثر باسم خندقچی

احمد لامعی گیو^۱ و فاطمه زارعی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بیرجند، بیرجند. رایانامه: Ahmad.lamei2@birjand.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بیرجند، بیرجند. رایانامه: fatemeh.zarei01@birjand.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مسئله هویت ملی، به‌ویژه در جوامع تحت اشغال همچون فلسطین، از پیچیده‌ترین چالش‌های فرهنگی معاصر به‌شمار می‌رود. تلاش‌های مستمر برای تضعیف عناصر هویت فلسطینی، رمان را به عرصه‌ای مهم برای بازتعریف و تثبیت مؤلفه‌های هویتی بدل کرده‌است. در این راستا، رمان جدید «قناع بلون السماء» باسم خندقچی، نویسنده معاصر فلسطین، با بازنمایی وضعیت فلسطینیان، بستری مناسب برای بررسی مؤلفه‌های بنیادین هویت ملی و بحران‌های برخاسته از آن فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی می‌کوشد تا نشان دهد کدام مؤلفه‌های هویت ملی در این رمان برجسته شده، و چگونه بحران هویتی فلسطینیان در روایت بازتاب یافته‌است. از این رو، با تمرکز بر پنج مؤلفه زبان، دین، فرد، سرزمین و تاریخ، واکاوی آن‌ها را به‌عنوان هدف اصلی دنبال می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد زبان به‌عنوان ابزار ارتباطی، در کشاکش میان زبان مادری و زبان‌های بیگانه، تعارض درونی شخصیت‌ها را بازتاب می‌دهد؛ دین به‌عنوان عامل انسجام فرهنگی، با حضور تعارض‌های اعتقادی و بحران‌های معنوی نسل‌های مختلف، نقش خود را در تثبیت یا تضعیف هویت ملی نشان می‌دهد؛ در حوزه فردی، مواجهه شخصیت‌ها با هویت‌های متضاد و فشارهای زیستی، به بحران هویت فردی و در نهایت بحران هویت ملی دامن می‌زند؛ سرزمین به‌عنوان محور اصلی تعلق ملی، با بارگذاری تاریخی و فرهنگی، جایگاهی بنیادین در حفظ انسجام هویت ملی دارد؛ و در نهایت، تاریخ از یک‌سو با افشای تحریف‌های صهیونیستی به ابزاری برای مقاومت و بازشناسی هویت بدل می‌گردد و از سوی دیگر با غفلت شخصیت‌ها از تاریخ ملی، بحران هویت را تعمیق می‌بخشد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۷/۲۲	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۸/۲۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۱۷	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۹/۱۷	
کلیدواژه‌ها:	
باسم خندقچی،	
بحران هویت،	
فلسطین،	
قناع بلون السماء،	
هویت ملی.	

استناد: لامعی گیو، احمد و زارعی، فاطمه. (۱۴۰۴). واکاوی مؤلفه‌های هویت ملی در رمان «قناع بلون السماء» اثر باسم خندقچی. *ادبیات پایداری*، ۱۸ (۳۴)، ۱۸۹-۲۰۶.

http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25932.3087

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

© نویسندگان.

۱- مقدمه

هویت به معنای آنچه موجب تشخیص و شناسایی می‌شود، از بنیادی‌ترین مفاهیم علوم انسانی و اجتماعی به‌شمار می‌رود که همواره در کانون توجه اندیشمندان قرار داشته‌است. هویت نه تنها نشان‌دهنده تمایز فرد از دیگری، بلکه سازنده بنیان‌های انسجام و تداوم اجتماعی به‌شمار می‌رود. در میان ابعاد گوناگون هویت، هویت ملی جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا همچون چتری فراگیر، سایر هویت‌های فردی و گروهی را دربر می‌گیرد و احساس تعلق و همبستگی را در میان اعضای یک جامعه تقویت می‌کند. با این حال، هویت ملی پدیده‌ای ایستا و ثابت نیست؛ بلکه در بستر تاریخ و در مواجهه با تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، پیوسته در حال تغییر و بازتعریف است. از این رو، بسیاری از جوامع معاصر با پدیده بحران هویت مواجه‌اند. یکی از بارزترین نمونه‌های این وضعیت، مسئله فلسطین است؛ جایی که سال‌ها تلاش برای پاک‌سازی فرهنگی و تغییر بافت جمعیتی، با هدف کم‌رنگ کردن هویت فلسطینی و تسهیل اشغالگری در جریان بوده‌است. در چنین بستری، ادبیات فلسطین نه فقط ابزاری برای روایت درد و رنج تاریخی، بلکه عرصه‌ای برای بازآفرینی و تثبیت مؤلفه‌های هویت ملی به‌شمار می‌آید؛ زیرا مردمی که از حقوق اساسی خود محروم شده‌اند، بخش قابل توجهی از تولیدات ادبی‌شان را به بازتاب واقعیت‌های اجتماعی و تبیین مطالبات هویتی خود اختصاص می‌دهند. به‌ویژه رمان فلسطینی، به دلیل پیوند محکم با زیست اجتماعی و تجربه‌های جمعی، نقشی محوری در صیانت و بازتعریف هویت ایفا کرده‌است.

۱-۱. بیان مسئله

از نویسندگان معاصر فلسطینی که به‌شکلی بدیع توانسته دغدغه تثبیت مؤلفه‌های هویت ملی را بازتاب دهد، با سم خندقچی است؛ نویسنده نوظهور فلسطینی که در زندان رژیم صهیونیستی به‌سر می‌برد، به‌خوبی توانسته بازتابی از جامعه خود را در آثارش به‌تصویر بکشد. رمان وی به نام *قناع بلون السماء*، که جایزه بوکر عربی ۲۰۲۴ را از آن خود کرده، بستری مناسب برای بررسی عمیق هویت ملی فلسطینی و بحران‌های آن است. در این رمان، داستان با کشف یک کارت هویت اسرائیلی توسط (نور)، باستان‌شناس فلسطینی ساکن اردوگاه رام‌الله، آغاز می‌شود؛ این کشف آغازگر سفری هویتی است که در آن، شخصیت اصلی با پوشیدن نقاب یک اشغالگر و نفوذ به محیط صهیونیستی، تلاش می‌کند تا فاصله میان «نور» فلسطینی و «آور» اسرائیلی را دریابد. این روایت چندلایه، در دل خود به مسائلی چون اشغال، هویت، حافظه تاریخی و واقعیت‌های روزمره جامعه فلسطین می‌پردازد. واکاوی مؤلفه‌های هویت ملی در رمان *قناع بلون السماء* از ابعاد متعددی دارای اهمیت است؛ زیرا به درک عمیق‌تر لایه‌های پیچیده این هویت در مواجهه با چالش‌های هویتی می‌انجامد. این بررسی با نشان دادن تأثیر تحولات اجتماعی-سیاسی بر شکل‌گیری هویت ملی، پیوند ادبیات و واقعیت‌های اجتماعی فلسطین را روشن می‌سازد. همچنین با تبیین پیامدهای بحران هویتی بر فرهنگ و هنر فلسطینی، فهم عمیق‌تری از وضعیت جامعه تحت اشغال فراهم می‌آورد و می‌تواند الهام‌بخش پژوهشگران ادبیات عرب در طرح مسائل هویتی باشد. ضرورت پژوهش نیز در آن است که تحلیل این رمان به درک نقش ادبیات مقاومت در حفظ هویت ملی و بازتاب تعارضات هویتی در جوامع تحت اشغال کمک می‌کند.

هدف اصلی، نشان دادن این نکته است که ادبیات فلسطینی چگونه به ابزاری برای صیانت هویت ملی و تقویت صدای مقاومت بدل می‌شود؛ صدایی که فراتر از عرصه ادبیات، در حیات اجتماعی و فرهنگی ملت فلسطین بازتاب می‌یابد. پرسش‌های بنیادین این تحقیق آن است که: مؤلفه‌های هویت ملی در رمان *قناع بلون السماء* کدام‌اند؟ و چگونه بحران هویت در شخصیت‌ها و رویدادهای رمان تجلی یافته‌است؟

۱-۲. پیشینه و ضرورت پژوهش

در بررسی متون و منابع موجود، مشخص شد که در حوزهٔ رمان *قناع بلون السماء* تاکنون هیچ پژوهش مستقلی انجام نشده است. این کمبود پژوهشی به‌ویژه در زمینهٔ واکاوی مؤلفه‌های هویت ملی و بحران‌های برخاسته از آن در این رمان، محسوس‌تر جلوه می‌کند. با وجود این، در زمینهٔ بررسی هویت ملی در ادبیات عربی و فارسی پژوهش‌های گسترده‌ای در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه انجام شده است، برای نمونه:

رضایی عصار (۱۳۹۰) در پایان‌نامهٔ «بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی در رمان‌های تاریخی از ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۰ خورشیدی»، با تمرکز بر رمان‌های تاریخی فارسی، نشان داد که نویسندگان این دوره در جهت خلق انسجام ملی، بر مؤلفه‌هایی مانند اشتراک فرهنگی، پیشینهٔ تاریخی و همبستگی قومی تأکید دارند. این پژوهش که محدود به دوره و ژانری خاص است به بررسی نظریات مرتبط با هویت ملی، ناسیونالیسم و رمان تاریخی اختصاص یافته و تحلیل‌های آن با نمونه‌های داستانی همراه است؛ صابری و مجتبابی (۱۴۰۰) در کتاب *بررسی مؤلفه‌های هویت در رمان «رجال فی الشمس» غسان کنفانی*، هویت ملی و بحران‌های آن را در این رمان فلسطینی بررسی کردند. نویسندگان این اثر نشان دادند که غسان کنفانی در سیر روایی داستان خود به خطرهای متعدّد هویت عربی-فلسطینی همچون فراموشی آداب و رسوم، بی‌توجهی مردم به سرنوشت کشور و تجاوزگری‌های دشمن پرداخته است. همچنین، هویت ملی در این مطالعه به‌صورت محدود و در ذیل مفهوم کلی هویت بررسی شده است.

در حوزهٔ کمتر کاوش‌شدهٔ ادبیات نوجوان؛ احمدی و پرهام (۱۴۰۱) در مقالهٔ «نمودهای هویت ملی در متون تألیفی و ترجمه‌ای ادبیات نوجوان» به‌خوبی نشان دادند که ادبیات نوجوان می‌تواند نقش مؤثری در شکل‌دهی هویت نسل نوجوان ایفا کند. این پژوهش با برجسته‌سازی نقش تربیتی ادبیات، دامنهٔ تحلیل هویت را فراتر از ژانرهای مرسوم گسترش داده است.

افزون‌براین، پژوهش «تجلیات الهویة الوطنية فی القصيدة المغناة فی المملكة العربية السعودية» نوشتهٔ نايف بن سعد البراق الثبیتی (۲۰۲۱م)، با تمرکز بر بُعد اجرایی و موسیقایی شعر، سعی دارد جایگاه شعر مغنی (ترانه) را در شکل‌دهی به حس تعلق و وفاداری به وطن تحلیل کند. نوآوری در انتخاب قالب شعری، تحلیل مضامین چون وفاداری و تمجید از نمادهای ملی، این پژوهش را به اثری متمایز تبدیل کرده است؛ همچنین در مقالهٔ «الهویة الوطنية فی شعر حافظ إبراهيم» نوشتهٔ محمد أحمد عبد الرحمن سلیمان (۲۰۲۳م)، با تأکید بر جایگاه ادبیات در شکل‌دهی و بیان هویت، جنبه‌های مختلف هویت ملی در اشعار حافظ ابراهیم بررسی شده است و نویسنده برای تحلیل موضوع، از روش‌های هنری، تاریخی و استنباطی بهره گرفته است. از نقاط قوت این مقاله می‌توان به توجه به رابطهٔ میان شعر و هویت ملی و استفاده از رویکردهای چندگانه اشاره کرد. شایان ذکر است در سطح کلان‌تر، پژوهشگران در مطالعاتی از جمله کتاب *جماليات الهویة: ۱۹۸۵-۲۰۱۵ فی الرواية العربية المعاصرة* و مقالهٔ «الهویة و إشکالیة الانتماء فی الرواية العربية»، مؤلفه‌های هویتی در ادبیات عربی معاصر را بررسی کرده‌اند. با وجود اهمیت این پژوهش‌ها، گستردگی موضوعی آن‌ها مانع تمرکز عمیق‌تر بر جزئیات و لایه‌های دقیق‌تر هویت در آثار و جوامع خاص شده است.

با وجود پژوهش‌های ذکر شده، رمان *قناع بلون السماء* همچنان به‌عنوان یک موضوع بکر در عرصهٔ پژوهش‌های ادبی باقی مانده است و بررسی آن می‌تواند زوایای جدیدی از مفهوم هویت ملی را روشن سازد. این تحقیق، با تمرکز بر تحلیل مفاهیم هویت ملی در آن، گامی مهم در راستای بررسی ابعاد پنهان و ناگفتهٔ این اثر برمی‌دارد. همچنین از آنجا که مسائل مربوط به هویت ملی در جوامع معاصر و به‌ویژه در جوامع مستعمره مانند فلسطین، از اهمیت بسزایی برخوردار است، تحلیل ادبی آن‌ها می‌تواند به درک بهتر این مسائل و چالش‌های مرتبط با آن کمک کند.

۱-۳. روش پژوهش

این پژوهش به منظور واکاوی مؤلفه‌های هویت ملی در رمان *قناع بلون السماء* اثر باسم خندقچی، از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته است و داده‌های تحقیق از طریق منابع کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده‌اند. بدین ترتیب؛ در مرحلهٔ نخست، با

فیش‌برداری دقیق از منابع مرتبط، اطلاعات استخراج و طبقه‌بندی شدند. سپس، با تحلیل محتوا و بررسی عمیق متون گردآوری‌شده، مؤلفه‌های هویت ملی در فضای روایی رمان شناسایی و تبیین شدند. درنهایت، بر اساس تحلیل‌های انجام‌شده، نتایج به صورت منسجم و مستدل ارائه گردیدند.

۱-۴. مبانی نظری پژوهش

واژه «هویت» ریشه در زبان عربی دارد و از دو منظر لغوی و اصطلاحی قابل بررسی است؛ از دیدگاه لغوی، ریشه «هویه» در «هو» است: «فحواء أن الشيء هو، هو؛ بمعنى أن الفكر عندما يحمل معنى على معنى فإنه يبقى كلا منهما على ما هو عليه وقت الحمل ولا يتحول عنه إلى غيره» (یعقوبی، ۲۰۰۸: ذیل واژه هو). از منظر اصطلاحی، هویت، فرایند تشخیص فرد از دیگران یا تعیین وضعیت شخصی او تعریف می‌شود. (ن.ک: بدوی، ۱۹۷۷: ۱۸۵). این پدیده، ماهیتی پویا و درحال‌تغییر دارد که شکل‌گیری آن در طول زندگی انسان ادامه‌می‌یابد. هویت، در دو سطح فردی و اجتماعی (جمعی) قابل بررسی است. این تقسیم‌بندی از این واقعیت برمی‌خیزد که هر فرد، علاوه بر خود فردی - شامل ویژگی‌ها، باورها، ارزش‌ها و تجربیات منحصر به فرد او - دارای یک خود اجتماعی نیز هست که در ارتباط با دیگران و در تعامل با جامعه شکل می‌گیرد.

۱-۴-۱. هویت ملی

در میان انواع هویت‌های جمعی، هویت ملی مهم‌ترین و عالی‌ترین نوع هویت است و هویت‌های فردی و دیگر هویت‌ها در سطح پایین‌تر و زیر مجموعه آن قرار می‌گیرند (ن.ک: زهیری، ۱۳۸۹: ۴۲)؛ «منظور از هویت ملی اعضای جامعه نیز آگاهی و احساس تعلق خاطر، تعهد و وفاداری آنان نسبت به اجتماع ملی و عناصر سازنده آن است» (عباس‌زاده مرزبالی، ۱۳۹۸: ۱۹). «هویت ملی خود پایه‌ای اساسی برای شکل، معنا و هدف بخشیدن به فرآیند / پروژه ملت‌سازی به‌شمار می‌رود» (امینیان و مشهدی، ۱۳۹۱: ۴۲). این هویت دربرگیرنده اجزایی چون هویت‌های قومی، زبانی، دینی، محلی و فرهنگی گوناگون است (گودرزی، ۱۳۸۷: ۲۵). هویت ملی هر ملت از مجموعه‌ای از عناصر و مؤلفه‌های کلیدی تشکیل می‌شود که نقش بنیادینی در فرایند شکل‌گیری و تکوین هویت ملی ایفا می‌کنند و درنهایت، به پدید آمدن نوعی خودآگاهی جمعی در میان اعضای آن ملت منجر می‌شوند. این مؤلفه‌ها در بستر تحولات تاریخی و جغرافیایی شکل گرفته‌اند و برخلاف باور رایج، صرفاً نتیجه تصمیمات مقطعی یا اراده حکومت‌های خاص نیستند، بلکه در زیست تاریخی ملت‌ها ریشه دارند.

عباس الجراری، پژوهشگر معاصر مراکشی، مؤلفه‌های هویت ملی را در چهار دسته سرزمین، دین، زبان و فرهنگ طبقه‌بندی می‌کند (ن.ک: بی تا: ۶۷-۷۱). احمدی، نظریه‌پرداز معاصر نیز در تحلیل هویت ملی ایرانیان، مؤلفه‌هایی چون سرزمین، میراث سیاسی و دولت عدالت‌محور، تاریخ و آیین‌ها، زبان ملی و دین یا میراث معنوی را از اجزای اصلی سازنده هویت برمی‌شمارد (۱۳۹۰: ۴۰۲-۳۷۹). همچنین، از دیدگاه پژوهشگرانی چون صابری و مجتبابی، عناصر اصلی هویت ملی عبارتند از: سازمان سیاسی واحد، فرهنگ، زبان و دین مشترک، سابقه تاریخی مشترک و سرزمین واحد (۱۴۰۰: ۴۶). هرچند نگرش تمامی صاحب‌نظران نسبت به هویت ملی و مؤلفه‌های آن یکسان نیست و برخی از آن‌ها بر عناصر خاصی تأکید بیشتری دارند، نگارندگان این پژوهش با توجه به دیدگاه‌های مذکور، بر پنج مؤلفه سرزمین، دین، فرهنگ، زبان و تاریخ به‌عنوان عناصر بنیادی در شکل‌گیری هویت ملی تأکید می‌کنند.

از آنجا که هویت، پدیده‌ای ایستا نیست و مؤلفه‌های آن دستخوش تغییر و تحول می‌شوند، هویت ملی نیز در طول زمان، تحت تأثیر عوامل گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تغییر می‌یابد. بحران هویت ملی هنگامی پدید می‌آید که یک ملت، بر اثر تحولات تاریخی یا فشارهای سیاسی، از بازشناسی حقیقت وجودی و حقوق بنیادین خویش باز می‌ماند. در چنین شرایطی، نه تنها خود فرد یا گروه، درکی روشن از «خود» ندارد، بلکه دیگران نیز قادر به شناسایی آن نخواهند بود (الطائی، ۱۳۷۸: ۵۷). این تغییرات گاهی به اندازه‌ای عمیق هستند که جامعه از ریشه‌های اصلی هویتی خود فاصله می‌گیرد و این گسست، زمینه‌ساز بحران هویت می‌شود (طیاری‌نژاد، ۱۳۹۸: ۲۱). در دنیای معاصر که جهانی‌شدن، مرزهای گروه‌های هویتی را به شدت آسیب‌پذیر و

شکونده ساخته‌است، افراد و جوامع در فرایند شکل‌گیری هویت خود با ارزش‌های متنوع و گاه متضادی روبه‌رو می‌شوند. در این میان، منابع فراملی می‌توانند جذاب‌تر از منابع بومی به‌نظر برسند و در نتیجه، افراد در درک و تعریف هویت خود دچار تردید و بحران شوند (عباس‌زاده مرزبالی، ۱۴۰۱: ۱۱۴). همچنین «دولت‌های استعمارگر در کنار توطئه‌های متعددی که برای استعمار ملت‌ها به‌کار می‌برده‌اند، همواره در صدد تضعیف و از بین بردن مؤلفه‌های هویتی ملت‌ها بودند تا راه برای استعمار آن‌ها باز شود» (طیاری‌نژاد، ۱۳۹۸: ۷۶). این وضعیت، نوعی تعلیق بین واقعیت و توهم پدید می‌آورد که می‌تواند به انزوای فرهنگی، فروپاشی وحدت جمعی و بی‌ثباتی سیاسی منجر گردد.

چنانکه بحران هویت ملی در جامعه فلسطین نیز مشاهده می‌شود که نمونه‌ای بارز از چالش‌های عمیق اجتماعی و سیاسی است که با توجه به شرایط خاص تاریخی و معاصر این سرزمین شکل گرفته‌است. فلسطینی‌ها به‌عنوان یک ملت با سابقه طولانی از مبارزه و مقاومت، اکنون با دوران سختی روبه‌رو هستند که در آن، تاریخ و فرهنگ و حقوق آنها به‌شدت تحت تأثیر فشارهای داخلی و خارجی قرار دارد. شرایط اشغالگری و فقدان استقلال باعث شده‌است که مردم فلسطین در شناخت دقیق حقیقت وجودی خود و حقوق خویش سردرگم شوند. این بحران، نه تنها بر هویت فردی اثر می‌گذارد، بلکه در سطح جمعی نیز احساس تعلّق و همبستگی را تضعیف می‌کند.

۱-۴-۲. باسم خندقچی و رمان «قناع بلون السماء»

باسم خندقچی در سال ۱۹۸۳ میلادی در شهر نابلس، در شمال کرانه باختری چشم‌به‌جهان گشود. وی تحصیلات ابتدایی خود را در زادگاهش به پایان رساند و سپس وارد دانشگاه ملی النجاح شد و در رشته روزنامه‌نگاری و رسانه تحصیل کرد. در این دوران، او به واسطه نوشته‌هایش شناخته شد. اما در سال پایانی تحصیلات کارشناسی خود، در سال ۲۰۰۴ میلادی، به اتهام مشارکت در عملیات بازار کرمل که باعث کشته شدن سه اسرائیلی و زخمی شدن پنجاه تن دیگر شد، بازداشت گردید. او یک سال بعد، به سه بار حبس ابد محکوم شد.

خندقچی در زندان، به تحصیلات دانشگاهی خود ادامه داد و موفق به کسب مدارک لیسانس و سپس فوق لیسانس شد. او فعالیت ادبی خود را نیز در زندان پی گرفت و با گردآوری مقالات خود در دو کتاب با عناوین *مسودات عاشق وطن* (سباه مشق‌های عاشق وطن) و *وهكذا تحتصر الإنسانیة* (این‌گونه بشریت در حال احتضار است) به کار خود ادامه داد. افزون بر این، دو مجموعه شعر با نام‌های *طقوس المرأة الأولى* (آیین‌های نخستین) در ۲۰۱۰ میلادی؛ *أنفاس قصيدة لیلیة* (نفس‌های شبانه یک شعر) در ۲۰۱۳ میلادی؛ سه رمان با عناوین: *نرجس العزلة* (نرگس تنهایی) در ۲۰۱۷ میلادی، *خسوف بدرالدین* در ۲۰۱۹ میلادی و *مسک الکفایة* در ۲۰۲۰ میلادی از او منتشر شد. خندقچی همچنین مقالات متعددی درباره زندانیان محبوس در زندان‌های اسرائیل، مفهوم و وظیفه ادبیات، زنان فلسطینی و سیاست نوشته‌است. شایان ذکر است بسیاری از آثار او در زندان نوشته شده و از همان داخل زندان منتشر شده‌است. در نهایت، در سال ۲۰۲۳ میلادی، رمان *قناع بلون السماء* که نخستین قسمت از مجموعه سه‌گانه: *آینه‌های سادن المحرقه و فرائشات مریم جلیلیه* است، از طریق انتشارات دارالادب بیروت و در حالی که خندقچی همچنان در زندان به‌سر می‌برد، به بازار عرضه شد.

رمان مذکور، با ترجمه فارسی *نقاب به رنگ آسمان*، چهارمین رمان باسم خندقچی است که موفق به دریافت جایزه بین‌المللی رمان عربی، به نام بوکر عربی ۲۰۲۴، از میان ۱۳۳ رمان منتشر شده به زبان عربی شد (ن.ک: خندقچی، ۱۴۰۳: ۹-۱۵). در رمان *قناع بلون السماء*، ادبیات در کنار متفکران و مورخان نواسرائیلی و فلسطینی به کمک کشف حقیقت تاریخ فلسطین آمده‌است تا در روایت غالب فاتحان و اشغالگران خدشه وارد کرده و آن را از اعتبار ببندد. در این رمان، شخصیت‌ها و روایت‌ها در یک بستر اجتماعی و تاریخی خاص شکل می‌گیرند که شرایط زندگی روزمره و چالش‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه فلسطین را به تصویر می‌کشد. *قناع بلون السماء*، روایت باستان‌شناسی فلسطینی به نام نور، ساکن اردوگاه رام‌الله است که هنگام خرید یک کت قدیمی، کارت هویت اسرائیلی به نام آور (معادل عبری نور) را پیدامی‌کند. این کشف، آغازی بر سفری روایی است که در آن نور با پوشیدن نقاب یک اشغالگر، به مأموریت حفاری در یک شهرک صهیونیستی می‌پیوندد تا ذهنیت صهیونیستی را درک کند و فاصله

بین نور فلسطینی و آور اسرائیلی را دریابد. رمان مملو از جزئیات، نشانه‌ها و نمادهاست و در دل خود، داستان مریم مجدلیه، شخصیتی در عهد جدید و یکی از پیروان مؤمن عیسی مسیح، را نیز روایت می‌کند. نورالشهدی، شخصیت اصلی، در یادداشتی برای همراه اسیرش -مراد- دغدغه‌های شخصی و تصمیماتش درباره نوشتن رمان را بازگویی کند.

۲- بحث

ادبیات و جامعه، با یکدیگر پیوندی ناگسستنی دارند و هریک تأثیر متقابل عمیقی بر دیگری می‌گذارد. در میان گونه‌های ادبی، رمان به‌عنوان نماینده‌ای بارز از واقعیت‌های اجتماعی شناخته می‌شود و می‌تواند بازتابی از چهره جامعه باشد (رضوان، ۱۹۹۹: ۱۵). این پیوند به‌ویژه در ادبیات و رمان فلسطینی وضوح بیشتری می‌یابد؛ زیرا مردمی که از حقوق اساسی خود محروم شده‌اند، بخش قابل توجهی از تولیدات ادبی‌شان را به بازتاب واقعیت‌های اجتماعی و تبیین مطالبات هویتی خود اختصاص می‌دهند. رمان *قناع بلون السماء* نیز از این قاعده مستثنی نیست و با دقت و ظرافتی کم‌نظیر، به بازنمایی مؤلفه‌های هویت و چالش‌های پیرامون آن در جامعه فلسطینی می‌پردازد.

بر این اساس، در ادامه پژوهش، چگونگی بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی و بحران آن در رمان *قناع بلون السماء* بررسی می‌شود و نشان داده خواهد شد که چگونه شخصیت‌ها، گفتگوها، حوادث و فضای روایی رمان، بازتابی از این مسائل مهم و اساسی در جامعه معاصر فلسطین هستند.

شایان ذکر است، این رمان در سال ۱۴۰۳، توسط حبیب‌الله عباسی، استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه خوارزمی، با عنوان نقابی به رنگ آسمان، ترجمه شده که دستمایه تحلیل‌های آتی قرار گرفته است.

۲-۱. زبان

زبان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شکل‌دهنده هویت ملی، نقش محوری در تکوین و بازنمایی هویت جمعی ایفا می‌کند. چنانکه قمری و حسن‌زاده (۱۳۸۹: ۱۵۴) اشاره می‌کنند، زبان نه تنها ابزار بیان هویت است، بلکه خود در فرایند شکل‌گیری آن نیز دخیل است: «از یک سو، هویت ملی بیشتر بر اساس زبان ملی شکل می‌گیرد و از سوی دیگر، زبان ملی، متأثر از هویت ملی است. رویکرد نوین زبان‌شناسان حاکی از آن است که نظام شناختی و ادراکی انسان از ساختار زبانی جدا نیست؛ به دیگر سخن، زبان، تنها به بیان واقعیت‌ها و شناخت پیرامون محدود نیست، بلکه در ساخت واقعیت‌ها تأثیرگذار است و مفاهیم و تعامل انسانی از جهان را بازگویی کند» (همان: ۱۵۹).

در بافت اجتماعی فلسطین، زبان عربی با گویش فلسطینی، زبان مشترک تمامی گروه‌های قومی و مذهبی محسوب می‌شود و به‌عنوان عامل وحدت‌بخش هویتی، نقشی کلیدی ایفا می‌کند. با این حال، بسیاری از فلسطینیان ساکن مناطق تحت اشغال یا تابع رژیم اسرائیل، به زبان عبری نیز تسلط دارند و از آن به‌عنوان زبان دوم برای رفع نیازهای روزمره و تعامل با نهادهای رسمی استفاده می‌کنند.

در رمان *قناع بلون السماء*، این چالش زبانی در قالب شخصیت نور بازنمایی می‌شود. او برای کار و زندگی در جامعه صهیونیستی، ناچار به یادگیری زبان عبری است و علاوه بر آن، بر زبان انگلیسی نیز مسلط است. با این حال، زبان مادری‌اش همچنان عربی باقی می‌ماند. در توصیفی ظریف، نویسنده این وضعیت چندزبانگی را چنین به تصویر می‌کشد: «كانت العریبة لغة قلبه، والإنجليزية لغة عقله، والعبریة لغة ظله وملاحه الأشكنازية» (خندقچی، ۲۰۲۳: ۴۱). «عربی، زبان دل؛ انگلیسی، زبان ذهن و عبری، زبان سایه و ویژگی‌های اشکنازی او بود».

آموختن زبان عبری برای نور، هرچند ابزاری برای تعامل با جامعه اسرائیلی و رفع نیازهای زندگی است، اما درعین حال می‌تواند تهدیدی برای هویت ملی او تلقی شود؛ تهدیدی که در آن، هویت فلسطینی در معرض تضعیف و استحاله در ساختار فرهنگی قدرت مسلط قرار می‌گیرد. برای نمونه، در یکی از صحنه‌های رمان، نور هنگام چانه‌زنی برای خرید لباس، با زبان عبری و لهجه اشکنازی با فروشنده صحبت می‌کند: «توجّه إلى مالك الحانوت مفتتحاً بلغته العبرية ذات اللكنة الأشكنازية عملية المساومة على ثمن المعطف، متوسلاً

إلى سعر مناسب كلّفه خمسين دولاراً...» (همان: ۴۳). «به سراغ صاحب مغازه رفت و با زبان عبری لهجه اشکنازی با او چانه‌زنی کرد تا به قیمت مناسب پنجاه دلار به توافق رسید...».

در جای دیگری از رمان، تلاش او برای فراگیری زبان عبری چنین توصیف می‌شود: «بلی، الکنیه بحاجة إلى لغة واللغة هي العبريّة التي بدأ يتلقّفها عبر بضع كلماتٍ وتساؤلاتٍ واستفساراتٍ كان يلاحق بها زملاءه في العمل ممّن أتقنوا العبريّة» (همان: ۴۰). «آری کنیه به زبان نیازمند است و زبان همان عبری است، همین لقبی که همکارانش در محل، کار او را بدان نام می‌خوانند، سبب شد او شروع به یادگیری زبان عبری کند».

قابل توجه است که این استفاده از زبان عبری به موقعیت‌های خاص محدود نمی‌شود، بلکه نور در تمامی تعاملات خود با گروه باستان‌شناسان صهیونیست نیز از زبان عبری بهره‌می‌گیرد.

می‌توان گفت مجموعه این توصیفات نشان می‌دهد که خندقچی نیز یادگیری زبان عبری را صرفاً یک ضرورت اجتماعی تلقی نمی‌کند، بلکه آن را عاملی تهدیدکننده برای هویت فلسطینی می‌بیند و این دغدغه را در لایه‌های مختلف روایت پررنگ می‌سازد. در چنین بستری، دوزبانگی به بازتابی از بحران هویت فلسطینی و تلاش برای سازگاری با ساختار و فرهنگ قدرت مسلط در جامعه فلسطین تبدیل می‌شود.

۲-۲. دین

یکی دیگر از مؤلفه‌های بنیادین در شکل‌گیری هویت ملی، دین و ارزش‌های برخاسته از آن است. دین، به‌عنوان یک عنصر محوری در فرایند بازتولید هویت جمعی، نقش اساسی در ایجاد انسجام اجتماعی و همبستگی فرهنگی ایفا می‌کند. هویت دینی که می‌توان آن را بخشی از هویت ملی دانست، به تعبیر گیدنز، عبارت است از: «میزان نقشی که فرد در بازتولید نهاد دین در جامعه ایفا می‌کند و میزان اهمیتی که فرد در شیوه زندگی انتخابی خود به انگاره‌های عاملی دینی می‌دهد» (گیدنز، ۱۳۷۶: ۸۳). از این منظر، دین از طریق ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در میان اعضای جامعه، نقش اساسی در شکل‌گیری هویت جمعی ایفا می‌کند و «عملیات تشابه‌سازی و تمایزبخشی را انجام می‌دهد» (صابری و مجتبیایی، ۱۴۰۰: ۵۱-۵۲).

در بستر جغرافیایی فلسطین، دین اسلام با اکثریت جمعیت مسلمان و پیرو مذهب شافعی (ن.ک: جهنی، ۱۴۰۹: ۵، ج ۲: ۱۲۴)، نقش پررنگی در شکل‌گیری هویت ملی مردم ایفا می‌کند.

از سوی دیگر، از آنجا که کشش‌های معنوی و عرفانی و باورهای مذهبی در طول تاریخ، بخشی گریزن‌ناپذیر از حیات اجتماعی و فردی بشر بوده است و هر نویسنده‌ای که متأثر از واقعیات جامعه داستانی را پرداخته باشد؛ به گونه‌ای خود را ملزم به انعکاس این عوامل معناگرا دیده‌است (محبی و اسکندری، ۱۳۹۹: ۱۷۸). از این رو، بررسی بازنمایی دین در رمان‌های فلسطینی، می‌تواند ابعاد مهمی از هویت ملی این جامعه را آشکار سازد.

در رمان *قناع بلون السماء* نیز، دین در زندگی شخصیت‌ها حضوری چندلایه و متنوع دارد؛ به گونه‌ای که شخصیت‌های مسن‌تر مانند شیخ مرسی و مادر مراد، نماد پیوند عمیق و استوار با سنت‌های دینی هستند، درحالی‌که نسل جوان‌تر مانند نور، گرچه تعلق دینی دارند اما با چالش‌های جدی در ارتباط با ایمان و پایبندی مذهبی مواجه‌اند؛ برای نمونه، نور در یکی از صحنه‌های رمان از شیخ مرسی می‌خواهد که همراه او به مسجد الاقصی برای نماز تراویح بروند:

«ألن تصطحبني معك للصلاة في المسجد الأقصى.. فأنا مشتاق كثيرًا لزيارة الحرم؟» (خندقچی، ۲۰۲۳: ۱۱۱). «مرا با خود نمی‌بری تا

در مسجد الاقصی نماز بخوانم؟ من بسیار مشتاق زیارت حرم هستم».

اما در مقابل، بحران هویت دینی در شخصیت نور به صورت برجسته‌تری نمود می‌یابد؛ او که پیش‌تر روزه‌داری و مناسک دینی را جزئی جدایی‌ناپذیر از هویت خود می‌دانست، پس از بازداشت دوستش، دچار گسست و بازنگری در هویت دینی خود می‌شود: «ومند ذلك المساء الكارثي، لم يعد نور على قيد الالتزام بصيام شهر رمضان...» (همان: ۲۱). «از آن عصر فاجعه‌بار، نور، دیگر متعهد به روزه

ماه رمضان نیست...». این گسست می‌تواند واکنشی به فشارهای بیرونی و بی‌عدالتی‌های اجتماعی تلقی شود که فرد را به بازنگری و بحران در هویت دینی وادار می‌کند.

در لایه‌ای دیگر از روایت، حضور دین مسیحیت نیز از خلال بررسی شخصیت مریم مجدلیه در کانون توجه قرار می‌گیرد. یکی از شخصیت‌های مهم و برجسته در دین مسیحیت و عهد جدید، زنی به نام مریم مجدلیه است که در آثار کهن مسیحیان، از جمله اناجیل چهارگانه، به‌وفور از خدمات و شایستگی‌های او سخن به‌میان آمده‌است. در این میان، نور، مردی مسلمان با هویت فرهنگی فلسطینی و عربی، در حال تحقیق در مورد مریم مجدلیه مسیحی است؛ شخصیتی که حضورش در فرهنگ مسیحیت بسیار برجسته‌است. اگرچه این پژوهش در باطن با هدف افشای تاریخ دروغین صهیونیست انجام می‌شود، ولی نور در این باره، تا آنجا پیش می‌رود که سماء، یکی دیگر از شخصیت‌های رمان، پس از فاش شدن راز نور نزد او، از این موضوع متعجب می‌شود که یک پناهنده فلسطینی مشغول نوشتن رمانی درباره مریم مجدلیه است. این موضوع سبب شگفتی و حتی سوءظن سماء نسبت به نور می‌گردد و واکنشی آمیخته به ناباوری و تردید نشان می‌دهد: «أَيَّ حِجَّةٍ وَاهِيَةٍ هَذِهِ؟ فِلَسْطِينِي لَاجئٍ مَشْغُولٍ بِرَوَايَةِ عَنِ الْمَجْدَلِيَّةِ؟» (خندقچی، ۲۰۲۳: ۲۲۳). «این چه استدلال ضعیفی است؟ یک پناهنده فلسطینی مشغول نوشتن رمان درباره مریم مجدلیه است؟» شگفتی سماء تا آنجاست که گمان می‌کند نور، عضو سرویس امنیت و اطلاعات عمومی رژیم صهیونیسم، شاباک، باشد: «تَوَقَّفْ.. لَا تَقْتَرِبْ مِنِّي. هَلْ جُنْتُ؟ مَا الَّذِي تَهْدِي بِهِ؟ أَيْنَ تَعْلَمُتِ الْعَرَبِيَّةَ؟ هَلْ أَنْتِ ضَابِطُ شَابَاك؟» (همان). «بس کن... نزدیکم نشو. دیوانه‌ای؟ به چه طمع می‌این کار را می‌کنی؟ عربی را از کجا یادگرفتی؟ آیا شما یک افسر شاباک هستید؟».

اهمیت پژوهش در مورد این شخصیت مسیحی برای نور آنقدر زیاد است که وقتی دوستش، مراد، در نامه‌ای از غرق شدن او در تحقیق درباره مریم مجدلیه گلایه می‌کند و به او یادآوری می‌کند که مسائل مهم‌تری برای تحقیق و بررسی وجود دارند، ناراحت و آزرده‌خاطر می‌شود: «أَدْرِكُ مَرَادَ الْكَثَافَةِ لِدَرَجَةٍ أَنَّهُ عَاتَبَ نُورَ فِي رِسَالَتِهِ الْأَخِيرَةِ بِسَبَبِ انْشَاغَالِهِ التَّامِّ بِسِيرَةِ مَرْيَمِ الْمَجْدَلِيَّةِ، وَعَدَمِ انْخِمَاكِه بِقَضَايَا مَعَاصِرَةِ بِحَاجَةِ لِلْبَحْثِ» (همان: ۲۳). «مراد تا اندازه‌ای متوجه این تراکم درد شد که در آخرین نامه خود، نور را به دلیل مشغله کامل او به زندگی نامه مریم مجدلیه و عدم توجه به مسائل معاصر که نیاز به تحقیق دارد، سرزنش کرد». «لَقَدْ أزعجني مراد بسبب استخفافه بجهدي البحثي، أزعجني كثيرًا» (همان: ۱۴) «مراد مرا آزارداد، زیرا تلاش‌های پژوهشی‌ام را ناچیز شمرد، پیش از آنچه فکرش را بکنید آزارم داد».

او تا آنجا غرق این پژوهش و شخصیت‌های آن می‌شود که در جای دیگری از رمان، نور میان خود و یهودا اسخریوطی، خائن به مسیح؛ و میان سماء و مریم مجدلیه، پیرو وفادار او، نوعی تشبیه استعاره برقرار می‌کند: «لَأُكْشِفَ الْآنَ أَكْثَرَ مِنْ أَيْ وَقْتٍ مَضَى أَنَّ سَمَاءَ إِسْمَاعِيلَ هِيَ مَرْيَمُ الْمَجْدَلِيَّةِ النُّورَانِيَّةِ، وَأَمَّا أَنَا.. فَأَنَا لَسْتُ يَسُوعَ الْمَخْلُصِ. قَدْ أَكُونُ يَهُودَا الْأَسْخَرِيُوطِي..» (همان: ۲۲۶). «اکنون بیش از هر زمان دیگری کشف کردم که سماء اسماعیل، مریم مجدلیه نورانی است، و اما من... من، عیسی نجات‌دهنده نیستم. شاید من یهودا اسخریوطی باشم...».

این دینداری، پویا و گاه، متناقض نشان داده‌شده در رمان را می‌توان بازتابی از پیچیدگی‌های هویت ملی فلسطینیان دانست.

۲-۳. فرد

هویت فردی و هویت ملی، دو حوزه کاملاً مرتبط و متقابل‌اند که در تعامل پیچیده‌ای با یکدیگر قرار دارند. هویت فردی به‌طور عمیق تحت تأثیر ابعاد مختلف هویت اجتماعی نظیر مذهب، سنت، ارزش‌های فرهنگی و قومیت شکل می‌گیرد. این مؤلفه‌ها نه تنها به تثبیت و قوام هویت فردی کمک می‌کنند، بلکه در فرایند تمایز فرد نسبت به جامعه نیز نقش اساسی ایفا می‌کند. از سوی دیگر، هویت فردی با بازتولید و تحکیم باورها و ارزش‌های اجتماعی، به تقویت و بازتولید هویت ملی یاری می‌رساند. به بیان دیگر، مؤلفه‌های هویت اجتماعی همچون مذهب و قومیت، به‌عنوان متغیرهای میانجی میان هویت ملی و تمایز فردی عمل کرده، و در چهارچوب یک «چرخه هویت اجتماعی» به تعامل پویا با یکدیگر می‌پردازند (سلگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۵).

رمان *قناع بلون السماء*، نمونه‌ای برجسته از این تعامل است؛ جایی که شخصیت نور، فردی فلسطینی، در مواجهه با فشارهای شدید شرایط اشغال، برای نیل به اهداف شخصی و بقا، خود را به هویتی متضاد با هویت ملی خویش می‌سپارد و هویت اسرائیلی

دشمن را می‌پذیرد. این تغییر هویت، به معنای فداکردن تمامیت هویتی خود برای دستیابی به مزایای موقتی است و نشان‌دهنده یک تضاد درونی عمیق بین تعلق به هویت ملی و فشارهای ناشی از شرایط زندگی تحت اشغال است. پذیرش هویت اسرائیلی از سوی نور، هم‌زمان با نادیده گرفتن هویت اصلی‌اش، باعث بروز سردرگمی و بی‌ثباتی هویتی می‌شود؛ وضعیتی که می‌تواند به تضعیف پیوندهای عاطفی و فرهنگی فرد با جامعه اصلی خود منجر گردد و نشانه‌های بارز بحران هویتی باشد.

خندقچی این بحران را در توصیف نور چنین به‌تصویر می‌کشد: «ما به نور الحائر ما بین نور و آور؟ فهو منذ الصباح علی هذه الحال الملتبسة. همس متبادلاً ممسوس مجنون ما بینهما، نور وأور وأور ونور. هاله ما يحدث له» (خندقچی، ۲۰۳۳: ۱۰۷). «نور حیران بود و با خود می‌گفت: «میان نور و آور چه کنم؟» او از صبح در این حالت مبهم، زمزمه متقابل، تسخیر شده بود و بین آن‌ها دیوانه شده بود؛ نور و آور و آور و نور. از اتفاقی که برایش می‌افتاد، گیج شده بودند».

همچنین، هنگامی که نور، با دقت کارت شناسایی اسرائیلی خود را نگاه می‌کند، احساس درد و گسستی هویتی را تجربه می‌کند: «ما إن تفحص نور البطاقة حينذاك تتمعنا بصورة الأشكنازية المتقنة، حتى أحسن بإحساس غامض مؤلم، شعر أنَّ ثمة شيئاً يقضمه؛ فالفنّاع لم يعد بالملاح فحسب، بل امتدَّ ليسري في هويته ويمزجها بهويّة أخرى...» (همان: ۶۱). «به محض اینکه نور در آن زمان، کارت را بررسی کرد و تصویر کامل اشکنازی خود را تحسین کرد، احساس مبهم و دردناکی به او دست داد. نقاب، دیگر فقط نشانه‌ها نبود بلکه در هویت او گسترش یافت و آن را با هویت دیگری آمیخت...».

رمان در طول روایت، مدام صحنه‌هایی از بحران هویت فردی را به‌تصویر می‌کشد که این مسئله در طول روایت، بارها و بارها تکرار و تشدید می‌شود. این بحران، نه تنها در نور، بلکه در دیگر شخصیت‌های داستان مانند پدر نور و سماء اسماعیل نیز به شکل‌های مختلف نمایان می‌شود. برای مثال، پدر نور بعد از امضای توافق‌نامه‌ای، از مبارزه دست می‌کشد و هویت انقلابی خود را فراموش می‌کند: «ليعود من السجن كالعائد من أهوال الجحيم، كالذي تعرّض لاغتصابٍ جماعيٍّ، زائغ العينين، أشعث الشعر، نحيل البنية، يبيّجُ تشي بأنّه لم يصب بالخرس في السجن بل بالصمت الفادح والخرسان الطافح» (همان: ۳۳). «از زندان بازگشت؛ مانند کسی که از وحشت جهنم بازگشته است، مانند کسی که مورد تجاوز دسته جمعی قرار گرفته است، با چشمانی گود رفته، موهایی ژولیده و اندامی نازک؛ با صدای گرفته، صدایی که نشان می‌دهد در زندان، لال نشده اما دچار سکوت سنگین و خسران زیادی شده است».

همچنین سماء اسماعیل، زن فلسطینی اهل حيفا، با وجود داشتن تابعیت اسرائیلی، هویت اسرائیلی را به‌عنوان هویت ملی خود نمی‌شناسد و از آن فرار می‌کند. او در گفت‌وگویی می‌گوید: «مارک... کوئی أعيش هنا فإنّ هذا لا يعني أنني إسرائيلية أو يهودية.. كلاً.. فهناك فرقٌ شاسع بين كوني عربيّة فلسطينيّة وكوني إسرائيليّة!» (همان: ۱۷۶). «مارک: اگر من اینجا زندگی می‌کنم به این معنی نیست که من اسرائیلی یا یهودی هستم». او حتی با شدت بیشتری از هویت تحمیل شده‌اش انتقاد می‌کند: «أيتها المغفل، أنا أنتظر عمراً بأكمله من أجل الخلاص من هذه الهوية.. وأما أنت، فقد خسرت عمرك كلّه لترتدي هذا الفنّاع! هذه الهوية التي نكبتني» (همان: ۲۲۴). «ای احمق، من یک عمر منتظر بودم تا از این هویت خلاص شوم... تو تمام زندگی‌ات را از دست دادی تا این هویت را بپوشی که مایه بدبختی من شد».

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که این بحران‌های هویتی در میان شخصیت‌های مختلف در بعد فردی آن‌ها، که همگی به نوعی تحت تأثیر فشارهای اجتماعی و سیاسی قرار دارند، نشان‌دهنده بحران هویت ملی آنان به‌عنوان نماینده‌ای از فلسطینیان نیز است.

۲-۴. سرزمین

سرزمین، بنیادی‌ترین و پایداری‌ترین مؤلفه سازنده هویت ملی به‌شمار می‌رود که احساس تعلق به آن، شکل‌گیری اولیه همبستگی اجتماعی و انسجام ملی را امکان‌پذیر می‌سازد. زیرا که در نبود این عنصر، سخن گفتن از سایر اجزای هویت ملی، فاقد معنا خواهد بود. ابن منظور در کتاب لسان العرب خود، واژه وطن را به‌عنوان معادلی برای سرزمین، مکانی است که انسان در آن اقامت دارد و آن، میهن و محل استقرار اوست، تعریف کرده است (ن.ک: ابن منظور، ۱۴۱۴ه، ج ۱۳: ذیل واژه الوطن).

می‌توان گفت انسان، پیوندی عمیق با محلّ زیست خویش دارد و این پیوند، صرفاً جغرافیایی یا کالبدی نیست بلکه ریشه در فرهنگ، تاریخ، خاطره جمعی و حسّ وفاداری و دلبستگی به خاک مادری دارد. زمانی که تمام اقشار یک ملت، با وجود اختلاف‌ها و تفاوت‌ها، در هنگام تهدیدهای خارجی برای دفاع از سرزمین خود متحد می‌شوند، اهمیت سرزمین به‌عنوان عامل وحدت‌بخش، بیش از پیش نمایان می‌شود. مرزهای روشن و محدوده مشخص سرزمینی، به ملت امکان می‌دهد که در درون چهارچوبی شناخته‌شده، احساس امنیت، تعلق و هویت کنند. بنابراین، هویت ملی از منظر سرزمینی، به معنای دلبستگی آگاهانه و پایدار به زیست‌بوم، خاک و مرزهای کشور است که زمینه‌ساز شکل‌گیری احساسی همگن و یکپارچه در میان شهروندان می‌شود (گرشاسبی، ۱۴۰۰: ۳۵-۳۶).

اشغال نظامی سرزمین‌های فلسطین توسط اسرائیل، یکی از مهم‌ترین و طولانی‌ترین نبردهای نظامی در طول تاریخ معاصر به‌شمار می‌رود. تخریب عمدی خانه می‌تواند یکی از عمیق‌ترین زخم‌هایی باشد که به مفهوم هویت فرد از خود وارد می‌شود. امروزه در فلسطین، خانواده‌های فلسطینی مجبور به ترک خانه‌های خود می‌شوند که یا از خانه‌هایشان اخراج شده‌اند و یا خانه را بر روی سرشان تخریب کرده‌اند. رژیم صهیونیستی با بهانه‌هایی، چون محدودیت جغرافیایی و در حقیقت با اهداف نژادپرستانه همواره به دنبال توسعه سرزمینی بوده و از طریق به‌کارگیری سیاست‌هایی همچون اشغال نظامی، تخریب مناطق مسکونی و اخراج سکّنه اصلی سرزمین‌های اشغالی، شهرک‌سازی و یهودی‌سازی مناطق اشغالی این هدف را دنبال کرده‌است.

نتایج پژوهش «تأثیر هویت مکانی بر سکّنه سرزمین‌های اشغالی فلسطین» نوشته جزائی، اکبری و شهریار که مبتنی بر مصاحبه با هجده خانواده آواره فلسطینی است، نشان می‌دهد که مکان و سرزمین، به نشانه‌ای بارز و معنادار برای بازسازی و تداوم هویت فلسطینی تبدیل شده‌است. شرکت‌کنندگان در این پژوهش، خانه را بخشی از هویت خود تلقی کرده‌اند و بر اراده بازسازی مداوم آن حتی پس از چندین بار تخریب تأکید داشته‌اند؛ امری که از پیوند عمیق و هویتی آنان با خاک خویش حکایت دارد (ن.ک: جزائی، اکبری و شهریار، ۱۳۹۸: ۵۹-۸۲).

در رمان *قناع بلون السماء*، شخصیت نور، نماینده آن دسته از فلسطینیانی است که با وجود وقوع فاجعه اشغال (نکبت)، تصمیم می‌گیرند در سرزمین مادری خود باقی‌مانند. نور، تجسّمی از پایداری، وفاداری و دلبستگی به وطن است؛ انسانی که سرزمین را نه به‌عنوان مکانی فیزیکی، بلکه به‌عنوان بخشی از هویت وجودی خود بازمی‌شناسد. خندقچی در توصیف نور چنین نوشته‌است: «سیکون الروائی، أيضاً، فلسطینیّاً من حیفا أو یافا أو الناصرة، أي من الفلسطینیّین الذین صمدوا فی أرضهم خلال النکبة» (خندقچی، ۲۰۲۳: ۱۳). «شخصیت اصلی یا همان رمان‌نویس موردنظر یک فلسطینی اهل حیفا، یافا یا ناصره خواهد بود، از فلسطینیانی که از زمان نکبت یا شکست در سرزمین خود همچنان ماندند».

در بخش دیگری از رمان، نور در خیالات خود از قدس به‌عنوان بندری یاد می‌کند که در میان تلاطم‌های ذهنی و عاطفی خود به دنبال آن می‌گردد. این بندر، تصویری از وطن است که امنیت روانی و تاریخی را در خود دارد. بازگشت به قدس، بازگشت به ریشه، خاطره و هویت است؛ تجربه‌ای که در آن، وطن به پناهگاه معنوی انسان بدل می‌شود: «وها هو ذا فی هذه الحجرة التي انقلبت سفینةً تُورجحه، وتقلب أحواله وکیانه فی بحر ذاكرته المائج، یبحث عن میناء یرسو فیه، عن قدس یرعود إلیها کما دخلها أوّل مرّة فاتحاً مفتحاً أحلی أحواله حیاته فی ربیع عام ۲۰۱۶...» (همان: ۵۸). «نور اینجاست، در این اتاق، بسان کشتی واژگون شده او را تکان می‌دهد و ذهنش در دریای متلاطم، خاطره‌ای در حال دگرگونی است و در جست‌وجوی بندری در قدس است که در آن لنگر ببندد. او می‌تواند همان‌طور که برای اولین بار وارد آن شده‌است، بهترین دوران زندگی خود را در بهار ۲۰۱۶ شروع کند...».

در اوج این دلبستگی، خندقچی با توصیفی شاعرانه از قبة الصخره، مسجدالاقصی و سنگ مقدس، پیوند سرزمین و معنویت را به‌زیبایی ترسیم می‌کند. در این توصیف، سرزمین نه‌تنها مکانی جغرافیایی، بلکه رمز وجودی ملت فلسطین، تجلّی میراث فرهنگی و محور هویت دینی و ملی معرفی می‌شود. همچنین تأکید بر مرگ در کنار قبة الصخره به‌منزله مرگ در آسمان، معنای مقدّس و ارزشمند این سرزمین برای فلسطینیان را برجسته می‌کند: «القبة طرحة القدس ومسجدها هذا الهائم فی اللازورد والفیروز، وصخرتها قلبها النابض بالقداسة ودماء الأرض والسماء معاً... من الذي قال إنّ مَنْ مات عند الصخرة كأنه مات فی السماء؟» (همان: ۸۴). «گنبد، حجاب

قدس است و مسجدش سرگردان در لاجورد و فیروزه، و صخره‌اش قلبش از تقدس، و خون زمین و آسمان با هم می‌تپد... چه کسی گفته هرکه در کنار صخره بمیرد، گویی در بهشت مرده است؟».

بر این اساس، سرزمین در این رمان نه تنها بستر زیستی، بلکه حامل معنایی قدسی و هویتی است.

۲-۵. تاریخ

تاریخ به عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی، نقشی بنیادین در بازتولید احساس تعلق و تقویت همبستگی جمعی ایفا می‌کند؛ زیرا «افرادی که دارای دردها و رنج‌های مشترک و شادی‌های مشترک باشند، احساس علقه و همبستگی بیشتری نسبت به هم دارند» (قاسمی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۰: ۱۱۱). همچنین بازخوانی و بازنمایی گذشته، از رهگذر حافظه جمعی، به انتقال ارزش‌ها، دستاوردها و تجارب مشترک به نسل‌های آتی می‌انجامد و بدین وسیله، بستری برای شکل‌گیری درکی مشترک از گذشته فراهم می‌سازد. این فرایند نه تنها پیوندهای اجتماعی و فرهنگی را استحکام می‌بخشد، بلکه هویت ملی را به مثابه سازه‌ای پویا و مداوم بازتولید می‌کند؛ سازه‌ای که تجربه تاریخی را به شکلی معنادار به ادراکات معاصر و افق‌های آینده جهت می‌دهد. بدین سان، تاریخ صرفاً گنجینه‌ای از رویدادهای سپری شده نیست، بلکه چهارچوبی تفسیری و نمادین است که مرزهای «ما» را در تقابل با «دیگری» ترسیم کرده و بدین ترتیب در تکوین هویت ملی سهمی انکارناپذیر دارد.

در رمان *قناع بلون السماء*، شخصیت نور، نمونه‌ای روشن از چگونگی تنیدگی تاریخ در هویت فردی و جمعی فلسطینیان است. او که دانش آموخته رشته باستان‌شناسی است، با تسلط بر تاریخ کهن روم و بیزانس در فلسطین به عنوان راهنمای گردشگری در بیت المقدس مشغول می‌شود. در این جایگاه، نور با روایت تاریخ تحریف‌شده‌ای که صهیونیست‌ها برای تثبیت مشروعیت خویش بر ساخته‌اند، مواجه می‌گردد؛ اما در لحظاتی که هویت تاریخی او سر برمی‌آورد، حقیقت را برای گردشگران آشکار می‌سازد. این کنش صادقانه، هرچند به برکناری‌اش می‌انجامد، اما در سطح نمادین بیانگر ایستادگی در برابر فراموشی و تحریف تاریخ است: «لقد دُفرت العصابات الصهيونية القرية؛ لثبید مکاتھا «کیبوتس صرعه»... بلی، سیداتی سادتی.. لا یوجد شمشون هنا ولا ما یخزنون» (خندقجی، ۲۰۲۳: ۶۶). «گروه‌های صهیونیستی این روستا را ویران کردند تا در جای آن کیبوتس صرعه را بسازند... بله، خانم‌ها و آقایان... اینجا شمشون نیست... هیچ ابرقهرمانی وجود ندارد».

با این حال، آنچه در بستر روایت برجسته می‌شود، نوعی گسست در پیوند نور با تاریخ ملی خویش است. او به جای بازاندیشی در تاریخ بومی و مقاومت فلسطینی، به پژوهش وسواس‌گونه پیرامون زندگی‌نامه مریم مجدلیه می‌پردازد. این تمرکز به حدی است که آثار و تحقیقات دیگران را بی‌اعتبار می‌شمارد و خود را ملزم به کاوش در مورد حقیقت می‌داند: «لن أسمح لدان براون وکلّ الکؤوس المقدسة التي شربت بصرحة رواية «شيفرة دافنشي» أن يتناولوا علی المجدلّیة بترهاهم...» (همان: ۱۱). «نمی‌توانم بگذارم، دان براون و همه جام‌های مقدسی که به پاس صحت رمان رمز داوینچی سرکشیده‌شد، با مزخرفات خویش بر مریم مجدلیه جسارت کنند».

از این منظر، رویکرد نور به تاریخ واجد دوگانگی است: از یک سو حقیقت‌گویی در برابر تاریخ تحریف‌شده؛ و از سوی دیگر، غفلت از تاریخ ملی و معاصر فلسطین. او در جایی دیگر به روشنی پیوند هویت تاریخی خود را با فجایع و تراژدی‌ها بازمی‌شناسد و همین امر نشان می‌دهد که در تصور او، تاریخ فلسطینی تنها هنگامی معنای یابد که در پرتو مصائب جمعی قرار گیرد: «لیس ثمة معنی الاسم المخیم الفلسطینی إلا عندما ترتکب فيه المجزرة، لیصبح اسما من أسماء الماسی فی تاریخ الإنسانیة...» (خندقجی، ۲۰۲۳: ۱۶). «اردوگاه فلسطینی نامی است بی‌معنی؛ مگر اینکه در آن قتل عام صورت گیرد تا به یکی از نام‌های فجایع تاریخ بشریت تبدیل شود...».

چنین تصویری، نه تنها تأملی بر جایگاه تاریخ ملی است بلکه به بحران روایت تاریخی فلسطین نیز اشاره می‌کند؛ بحرانی که از یک سو با تحریف ساختگی صهیونیستی و از سوی دیگر با نوعی گسست در حافظه و خودآگاهی تاریخی شخصیت‌ها مواجه است. در این میان، رمان مورد مطالعه، با طرح این دوگانگی، تاریخ را به عرصه مناقشه‌ای زنده و تعیین‌کننده در شکل‌دهی به هویت ملی فلسطینی بدل می‌سازد.

۳- نتیجه‌گیری

درنهایت، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد در رمان *قناع بلون السماء*، خندقچی با ترسیم پیوندهای پیچیده میان زبان، دین، فرد، سرزمین و تاریخ؛ بحران هویت ملی فلسطین را در قالب روایتی انسانی و چندلایه بازنمایی می‌کند. نور، شخصیت اصلی، در دل تجربه‌ای چندزبانه گرفتار است که در آن، عبری (نماد سلطه)، عربی (تجلی مقاومت) و انگلیسی (ابزار ارتباط با جهان) است؛ تجربه‌ای که دوگانگی زبانی را به عرصه‌ای برای تحمیل یا دفاع از هویت بدل می‌کند. این چندگانگی در بعد دینی نیز تکرار می‌شود و هویتی دین‌محور اما دین‌گریز را پدید می‌آورد که میان ایمان و تردید، سنت و مدرنیته و اسلام و مسیحیت در نوسان است. در سطح فردی، شخصیت‌ها با کشمکش دائمی میان وفاداری به ریشه‌ها و سازگاری با واقعیت‌های اشغال‌گرایانه روبه‌رو هستند؛ کشمکشی که در تقابل نور و آور و در سرگذشت نسل‌های مختلف از پدر شکست‌خورده تا زن فلسطینی ساکن حیفا تبلور یافته است. سرزمین، به‌عنوان مهم‌ترین بعد هویتی که خندقچی بدان پرداخته، به محور هویت و معنویت ارتقامی‌یابد و قدس و قبه‌الصخره به نمادهایی از وطن، ایمان و هستی بدل می‌شوند. درنهایت، تاریخ همچون میدانی مناقشه‌آمیز عمل می‌کند که از یک‌سو ابزاری برای افشای تحریف‌های صهیونیستی و جلوگیری از فراموشی است و از سوی دیگر، با وسواس نور نسبت به تاریخ مسیحیت، شکافی در نسبت او با تاریخ ملی فلسطین ایجاد می‌کند. خندقچی با این رویکرد نشان می‌دهد که ادبیات می‌تواند در دل بحران، نه تنها بازتاب‌دهنده واقعیت، بلکه ابزاری برای فهم و بازسازی هویت باشد.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

- احمدی، حمید. (۱۳۹۰). *بنیادهای هویت ملی ایرانی: چهارچوب نظری هویت ملی شهروند محور*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- احمدی، شیرین و پرهام، فاطمه. (۱۴۰۱). «نمودهای هویت ملی در متون تألیفی و ترجمه‌ای ادبیات نوجوان». *مطالعات زبان و ترجمه*. دوره ۵۵، شماره ۳، صص ۱۲۱-۱۵۳.
- امینیان، بهادر و مشهدی، سارا. (۱۳۹۱). «نقش اسطوره‌ها در هویت ملی و ملت‌سازی: مورد ایران». *ادبیات پایدار*، دوره ۳، شماره ۵-۶، صص ۲۷-۴۶.
- جزائی، محدثه؛ اکبری، سارا و شهریار، ابوالقاسم. (۱۳۹۷). «تأثیر هویت مکانی بر سکنه سرزمین‌های اشغالی فلسطین؛ عینیت تبلور یافته در تخریب عامدانه «خانه» توسط دیگری». *مطالعات منطقه‌ای: اسرائیل‌شناسی و آمریکاشناسی*. دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۸۲-۵۹.
- خندقچی، باسم. (۱۴۰۳). *نقاب به رنگ آسمان*. ترجمه دکتر حبیب الله عباسی. تهران: انتشارات مهراندیش.
- رضایی‌عصار، سیدجواد. (۱۳۹۰). «بازنمایی مولفه‌های هویت ملی در رمان‌های تاریخی از ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۰ خورشیدی». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی*. دانشگاه هرمزگان.
- زهیری، علیرضا. (۱۳۸۹). *جمهوری اسلامی ایران و هویت ملی*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- سلگی، محمد؛ حیدری، حسین؛ صالح‌صدق‌پور، بهرام و آقاپور، احسان. (۱۳۹۸). «بررسی رابطه بین بعد ملی هویت فردی و تمایز یافتگی فردی با میانجی‌گری ارتباطات جمعی و چرخه هویت اجتماعی». *پژوهش‌های مشاوره (تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره)*. دوره ۱۸، شماره ۷۰، صص ۱۶۱-۱۷۸.
- صابری، حانیه و مجتبیایی، یاسمن. (۱۴۰۰). *بررسی مؤلفه‌های هویت در رمان «رجال فی الشمس» غسان کنفانی*. تهران: انتشارات نظری.
- الطائی، علی. (۱۳۷۸). *بحران هویت قومی در ایران*. تهران: نشر شادگان.

طیاری نژاد، رامین. (۱۳۹۸). *منافع ملی، هویت ملی*. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

عباسزاده مرزبالی، مجید. (۱۳۹۸). *هویت ملی و ارکان و مؤلفه‌های آن در ایران*. تهران: انتشارات اندیشه احسان.

قاسمی، علی‌اصغر و ابراهیم‌آبادی، غلامرضا. (۱۳۹۰). «نسبت هویت ملی و وحدت ملی در ایران». *فصلنامه علمی راهبرد*. دوره ۲۰، شماره ۲، صص ۱۰۷-۱۳۸.

گرشاسبی، رضا. (۱۴۰۰). «سرزمین و هویت ملی». *نامه هویت*. دوره ۶۷، شماره ۶، صص ۳۵-۳۹.

گودرزی، حسین. (۱۳۸۷). *تکوین جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران، با تأکید بر دوره صفویه*. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

گیدنز، آتونی. (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی*. ترجمه منوچهر صبوری. چاپ هفدهم. تهران: نشر نی.

محبی، منصور و اسکندری، بهاء‌الدین. (۱۳۹۹). «بررسی انعکاس دین، اخلاق و عرفان در رمان «با جام‌های شوکران» اثر عبدالمجید نجفی». *ادبیات پایداری*، دوره ۱۲، شماره ۲۳، صص ۱۷۱-۲۰۰.

ب. منابع عربی

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ هـ). *لسان العرب*. الطبعة الثالثة عشرة. مصر: دار صادر.

بدوی، أحمد زکی. (۱۹۷۷ م). *معجم مصطلحات العلوم الإجتماعیة*. الطبعة الأولى. بیروت: مكتبة لبنان.

بنت مسفر الهاجرى، سامیة. (۲۰۲۳ م). «تجلیات الهوية السعودية وأبعادها فی نماذج من الشعر السعودی المعاصر». *مجلة جامعة بابل للعلوم الانسانیة*. دوره ۳۱، شماره ۱۰، صص ۱-۲۴.

الجراری، عباس. (بی‌تا). «الهوية الوطنية والجهوية»، (بی‌جا).

جهنی، مانع بن حماد. (۱۴۰۹ هـ). *الموسوعة المیسرة فی الادیان و المذاهب المعاصرة*. المجلد ۲. ریاض - عربستان: الندوة العالمیة للشباب الإسلامی.

خندقی، باسم. (۲۰۰۹ م). *طقوس المرة الأولى*. بیروت - لبنان: دار العریبة للعلوم ناشرون.

خندقی، باسم. (۲۰۱۳ م). *أنفاس قصیده لیلیة*. بیروت - لبنان: دار العریبة للعلوم ناشرون.

خندقی، باسم. (۲۰۱۴ م). *مسک الکفایة*. الطبعة الاولى. بیروت - لبنان: دار العریبة للعلوم ناشرون.

خندقی، باسم. (۲۰۱۷ م). *نرجس العزلة*. نابلس - فلسطين: المكتبة الشعبیة.

خندقی، باسم. (۲۰۱۹ م). *خسوف بدرالدین*. بیروت - لبنان: دار الآداب.

خندقی، باسم. (۲۰۲۳ م). *قناع بلون السماء*. بیروت: دارالادب.

خندقی، باسم. (۲۰۲۴ م). *سادن المحرقة*. بیروت - لبنان: دار الآداب.

خندقی، باسم. (۲۰۲۵ م). *فرائسات مریم جلیلیة*. بیروت - لبنان: دار الآداب.

الدایة، علیاء. (۲۰۲۱ م). *جماليات الهوية: ۱۹۸۵ - ۲۰۱۵ فی الروایة العربیة المعاصرة*. دمشق: دار نینوی.

رضوان، عبدالله. (۱۹۹۹ م). *دراسی فی سوسولوجیا الروایة العربیة الرائیة*. عمان: دار الیازوری العلمیة.

سلیمان، محمد أحمد عبد الرحمن. (۲۰۲۳ م). «الهوية الوطنية فی شعر حافظ إبراهيم». *الفرائد فی البحوث الإسلامیة والعربیة*. سنة ۴۴، العدد ۲، صص ۲۵۳-۳۱۶.

هادی، تغرید عبد الخالق. (۲۰۱۷ م). «الهوية و اشکالیة الانتماء فی الروایة العربیة». *مجلة الأستاذ*. سنة ۱۱۸، العدد ۱، صص ۱۵۳-۱۶۶.

یعقوبی، محمد. (۲۰۰۸ م). *معجم الفلسفة*. الطبعة الأولى. القاهرة: دار الکتب الحدیث.

References

Abbaszadeh Marzbali, M. (2019). *National identity and its pillars and components in Iran*. Tehran: Andisheh-ye Ehsan Publications.

- Ahmadi, H. (2011). *The foundations of Iranian national identity: A theoretical framework for citizen-centered national identity*. Tehran: Institute for Cultural and Social Studies.
- Ahmadi, S., & Parham, F. (2022). Features of Identity in Translational and Non-Translational Children's Literature. *Language and Translation Studies*, 55(3), 121-153.
- Al-Daye, A. (2021). *The Aesthetics of identity (1985-2015) in the contemporary Arabic novel*. Damascus: Dar Ninawa.
- Al-Jarari, A. (n.d.). *National and regional identity*. <https://www.abbesjirari.com/alhawiyya.pdf>
- Al-Taei, A. (1999). *Ethnic identity crisis in Iran*. Tehran: Shadegan Publications.
- Aminian, B., and Mashhadi Akbar, S. (2012). The Impact of Myths on Iranian National Identity: The Case of Iran. *Resistance Literature*, 3(5-6), 27-46.
- Ardestani Rostami, H. (2018). The position of Mary Magdalene in Gnostic texts with reference to the Manichean Parthian text. *Iranian Studies Journal*, 17(33), 1-22.
- Badawi, A. Z. (1977). *Dictionary of social science terminology* (1st ed.). Beirut: Lebanon Library.
- Bint Misfer al-Hajri, S. (2023). Manifestations of the Saudi identity and its implications in selected contemporary Saudi poems. *Journal of the University of Babylon for Humanities*, 31(10), 1-24.
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dictionary*. Tehran: University of Tehran Press.
- Eid, M. I. (2001). *Arab cultural identity in a changing world*. Arab Council for Childhood and Development.
- Garshasbi, R. (2021). Land and national identity. *Identity Letter*, 67(6), 35-39.
- Ghasemi, A.-A., & Ebrahimabadi, G. (2011). The relationship between national identity and national unity in Iran. *A Quarterly Journal of Strategy*, 20(2), 107-138.
- Giddens, A. (1997). *Sociology (M. Sabouri, Trans.; 17th ed.)*. Tehran: Ney Publications.
- Goodarzi, H. (2008). *Sociological formation of national identity in Iran, with emphasis on the Safavid period*. Tehran: Iranian Civilization Publications.
- Hadi, T. A. K. (2017). Identity and the problem of belonging in the Arabic novel. *Al-Ustadh Magazine*, 118(0), 153-166.
- Ibn Manzur, M. ibn M. (1993). *Lisan al-Arab* (Vol. 13, 13th ed.). Egypt: Dar Sadir.
- Jahani, M. ibn H. (1988). *The concise encyclopedia of contemporary religions and sects* (Vol. 2). Riyadh: World Assembly of Muslim Youth.
- Jazaei, M., Akbari, S., & Shahriari, A. (2018). The impact of place identity on the inhabitants of the occupied territories of Palestine; Objectivity crystallized in deliberate destruction of 'home' by the other. *Studies on Israel-US*, 19(3), 59-82.
- Khandaqji, B. (2009). *Rituals of the First Time*. Beirut, Lebanon: Arab Scientific Publishers.
- Khandaqji, B. (2013). *Breaths of a Nocturnal Poem*. Beirut, Lebanon: Arab Scientific Publishers.
- Khandaqji, B. (2014). *Musk of Sufficiency*. 1st ed. Beirut, Lebanon: Arab Scientific Publishers.
- Khandaqji, B. (2017). *Narcissus of Isolation*. Nablus, Palestine: AL-Maktaba al-Sha'biyya.
- Khandaqji, B. (2019). *Eclipse of Badr al-Din*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Adab.
- Khandaqji, B. (2023a). *A Mask, the Color of the Sky*. Beirut: Dar al-Adab.
- Khandaqji, B. (2023b). *A Mask, the Color of the Sky* (H. Abbasi, Trans.). Mehr Andish Publications.
- Khandaqji, B. (2024). *Keeper of the Holocaust*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Adab.
- Khandaqji, B. (2025). *Maryam Jaliliya's Butterflies*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Adab.
- Mohebi, M., and Eskandari, B. (2021). An Investigation of the Reflection of Religion, Ethics, and Mysticism in the Novel 'With the Cups of Hemlock' by Abdolmajid Najafi. *Resistance Literature*, 12(23), 171-200.
- Radwan, A. (1999). *Studies in the sociology of Arabic narrative fiction*. Amman: Al-Yazouri Scientific House.
- Rezaei Assar, S. J. (2011). *Representation of national identity components in historical novels from 1905 to 1921* [Master's thesis in Persian Language and Literature, University of Hormozgan].
- Saberi, H., & Mojtabaei, Y. (2021). *Investigation of identity components in the novel "Men in the Sun" by Ghassan Kanafani*. Tehran: Nazari Publications.
- Solgi, M., Heidari, H., Saleh Sadaghpour, B., & Aghapour, E. (2019). Investigating the relationship between national dimension of individual identity and individual differentiation by Communicating Communicative Mediation and Social Identity Cycle. *Counseling Research*, 18(70), 161-178.

- Suleman, M. A. A. (2023). National identity in Hafez Ibrahim's poetry. *Al-Fara'id in Islamic and Arabic Research*, 44(2), 253-316.
- Tayyari Nejad, R. (2019). *National interests, national identity*. Tehran: Islamic Revolution Publications.
- Ya'qubi, M. (2008). *Dictionary of philosophy* (1st ed.). Cairo: Dar al-Kutub al-Hadith.
- Zoheiri, A. (2010). *The Islamic Republic of Iran and national identity*. Qom: Institute of Islamic Sciences and Culture.